

't Is de geheimzinnige macht der gedachte die mij uit uw armen scheurde, Da Costa! o mijn Meester, o mijn vader! wiens discipel ik niet ben, wiens kind ik niet ben, maar wien ik met den eerbied van een discipel en met de liefde van een kind altijd gedenke!'.
 De 'geheimzinnige macht der gedachte' scheurt hem uit de armen van het Réveil, dat hem niet vloekte, maar voor hem bad.

Was het de waarheid van de gedachte tegenover de waarheid van het gevoel? In een bijzonder modern aandoend opstel over 'Wijsgerige hoofdbeginselen' (In: *Eene Levensbeschouwing*, Haarlem 1878) betoogt Pierson dat de levendigheid van een gevoel een stelling niet tot waarheid kan verheffen. Het gevoel behoort tot de wereld der eindige dingen. Met deze uitspraak betoogt Pierson de noodzakelijkheid van de kritiek van alle theologie (blz. 83-89). Met behulp van deze overweging, n.l. dat de ervaring een zeer onvolmaakte en ongenoegzame kenbron is, vindt Pierson de strijd tegen Theologie of Gods-kennis 'nog altijd de moeite waard' (blz. 89).

Wat hem bond aan het Réveil was de herinnering aan zeer werkelijke, authentieke ervaringen, die daar werden doorgemaakt, besproken en uitgewisseld. Maar het sleutelwoord was niet ervaring, maar openbaring, bijbel en openbaring, zoals Da Costa 't hem betoogde en profeteerde. Maar de geheimzinnige macht der gedachte scheurde hem los. Affiniteit in mentaliteit bleek niet sterk genoeg om de wezenlijke tragiek te doorbreken. Daarom zou ik op de vraag die Schram stelt (blz. 256): 'De weg terug?' niet zo optimistisch willen denken, wanneer het tenminste om méér gaat dan de mentaliteit van het Réveil, ik bedoel niet zo optimistisch als de toegewijde gesprekspartner van Pierson in zijn nabeschouwing. En dán zou daarmee wellicht ook de verhouding, of liever het ontbreken van elke verhouding tussen Pierson en Kuyper in een ander licht komen te staan. Er valt nog genoeg te bestuderen met deze uitgave voor ons.

W. van 't Spijker

G. H. Ligterink, *De Landverhuizers. Emigratie naar Noord-Amerika uit het Gelders-Westfaalse grensgebied tussen de jaren 1830-1850*. De Walburg Pers, Zutphen 1981. Werken van het Staring Instituut 3, 112 blz., f 22,50.

In een prettig leesbare stijl biedt de schrijver een overzicht van wat zijn studie over de emigratie vanuit het Gelders-Westfaalse gebied naar Amerika hem opleverde. Een beperkt veld van onderzoek stelt hem in staat geconcentreerd te werken. Beperkt, omdat het een vrij aaneengesloten terrein omvat van waaruit men vertrok. Eveneens omdat slechts de emigratie naar Amerika ter sprake komt. De hoofdstelling is, dat de beweging op gang kwam vanuit het hart van Westfalen en zich naar het Westen voortplantte, daarbij gestimuleerd door allerlei, tot nu toe ook wel bekende oorzaken. Zijdelings is deze stroom beïnvloed door wat er onder afgescheidenen leefde aan verwachtingen omtrent een vrij vaderland over de oceaan. Op dit gebied zou méér te noemen zijn geweest, en waren ook wel meer bronnen voorhanden. Het geschrift bevat enkele tabellen, meerdere foto's, benevens een aantal bijlagen en een literatuurlijst. Een *Zusammenfassung*, noodzakelijk geworden omdat de grenzen niet meer zo vloeiend zijn als in de negentiende eeuw, kan onze oosterburen helpen van het resultaat kennis te nemen.